

УДК 343.9 : 316.647.82
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-328-332

Вікторія РУФАНОВА ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Досліджено таку форму дискримінації за ознакою статі, як гендерно зумовлене насильство. У його основі лежить гендерна нерівність. Авторкою зазначається, що гендерно зумовлене насильство є грубим порушенням принципу рівності. Гендерно зумовлене насильство як форма дискримінації за ознакою статі може виражатися у звалтуванні, сексуальному насильстві, сексуальному домаганні, каліцтві жіночих геніталій, торгівлі людьми тощо. Насильство є небезпечною формою дискримінації за ознакою статі, яке набуло нового звучання в умовах воєнного стану.

Ключові слова: дискримінація, гендер, насильство, звалтування, гендерна рівність, гендерно зумовлене насильство, піраміда ненависті, сексизм.

Постановка проблеми. Дискримінація за ознакою статі порушує принцип рівності, який закріплений у Загальній декларації прав людини (1948 р.): «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (стаття 1). Усі люди мають право на рівний захист від дискримінації та підбурювання до дискримінації [1, с. 89]. Поряд з цим, згідно статті 2 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (ратифікована Україною у 1981 р.), передбачено обов'язок держав-учасниць здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок, зокрема вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок, гарантувати, що державні органи та установи утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій і вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок із боку будь-якої особи, організації або підприємства.

Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента від 24 березня 2021 р. № 119/2021 стратегічною ціллю закріплено – запобігання та протидія дискримінації. Пріоритетність цього напрямку обумовлено недосконалістю законодавства України у сфері запобігання та протидії дискримінації; недосконалістю державної політики щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим з мотивів нетерпимості, а також неефективністю наявних правових механізмів запобігання та протидії дискримінації, притягнення до відповідальності за дискримінацію тощо [1, с. 89].

Метою статі є з'ясування сутності гендерно зумовленого насильства через призму дискримінації. Мета дослідження обумовила необхідність виконання наступних завдань: 1) визначити передумови гендерно зумовленого насильства; 2) дослідити взаємозв'язок дискримінації та гендерно зумовленого насильства; 3) сформулювати основні вектори спрямування запобіжної діяльності задля запобігання гендерно зумовленому насильству як формі дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Підписання Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 11 травня 2011 р. (Стамбульська конвенція) стало історичною подією. Ця подія яскраво засвідчила прагненням України та всієї цивілізованої світової спільноти ліквідувати дискримінацію щодо жінок та найнебезпечніший її прояв – гендерно зумовлене насильство. Ратифікація конвенції відбулася 22 червня 2022 р. та набрала чинності з 1 листопада 2022 р. Основним призначенням Стамбульської конвенції є

© В. Руфанова, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1125-6277>
viktorija-dn@ukr.net

забезпечення захисту жінок від усіх форм насильства, недопущення кримінального переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, а також притягнення винних до відповідальності.

Стамбульська конвенція визначає, що насильство щодо жінок є як причиною, так і наслідком дискримінації жінок чоловіками [3, с. 85]. Гендерно зумовлене насильство, будучи структурним явищем, виступає одним з головних соціальних механізмів, за допомогою якого жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками. Історично так склалося, що жінкам відведено другорядне місце в суспільстві, жінок умисно усувають від публічної сфери, в якій домінують чоловіки, вказуючи на те, що місце жінкам відведено в приватній сфері (сім'я, побут, виховання дітей тощо).

Так, Організація Об'єднаних Націй у межах Пекінської платформи дій ще у 1995 р. наголошувала, що насильство щодо жінок є проявом історично нерівних владних відносин між чоловіками та жінками, які призвели до домінування чоловіків над жінками та їх дискримінації». Страх перед гендерно зумовленим насильством може функціонувати як бар'єр, який обмежує доступ жінок до можливостей і ресурсів [4]. Тобто, побоюючись бути засудженими, та, з метою виправдати очікування суспільства, досить жінки відмовляються від самореалізації.

Зокрема, активні намагання жінок вирватися в публічну сферу оголило значний масив дискримінаційних проявів. Найчастіше дискримінація щодо жінок проявляється у процесі реалізації права на освіту, під час працевлаштування, розвитку кар'єри та диференціації оплати праці; в процесі участі у виборах і вирішенні політичних або соціальних питань; вирішенні сімейних проблем, вихованні дітей тощо. Як нами раніше зазначалося, небезпечною формою дискримінації за ознакою статі є гендерно зумовлене насильство [5, с. 226].

Коли рівень проникнення дискримінації у всі сфери публічного та приватного життя досягає граничного рівня, суспільство зникає та починає толерувати дискримінацію. За умов, коли припустимими, на думку суспільства, є обмеження прав та свобод більшої половини населення планети, дискримінація виступає тригером, відправною точкою гендерно зумовленого насильства.

Згадаємо про піраміду ненависті, що побудована за принципом піраміди потреб Абрахама Маслоу, в якій кожен наступний етап уможлиблює наступний.

В основі піраміди, на самому нижньому рівні знаходяться упередження, вірування і стереотипи. Цей рівень називають рівнем упередженого ставлення. У реальному житті це виглядає, як прийняття стереотипів про те, що «місце жінок - вдома», «б'є – значить любе», «жінка за кермом – мавпа з вибухівкою» і т.д. Тобто відбувається перенесення особливостей конкретної особи, на певну групу людей, прийняття принизливого, зверхнього ставлення чоловічої частини суспільства до жіночої.

На наступному рівні піраміди ненависті, мовчазні упередження та стереотипи трансформуються в активні дії. Це, зокрема, висловлювання принизливих жартів, соціальна ізоляція, соціальне виключення, насмішки та образи. Прикладом цього рівня є сексизм, від якого досить часто потерпають жінки. Сексизмом є будь-які дії, жест, візуальний прояв, вимовлені або написані слова, практика або поведінка, в основі яких лежить ідея про те, що людина або група людей гірші через свою стать. Об'єктом сексистської поведінки виступає честь та гідність особи, її законні права. Наслідком такої поведінки може бути фізична, сексуальна, психологічна або соціально-економічна шкода, страждання особи чи групи осіб, створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища [6]. Сексизм виступає перешкодою для розширення прав, можливостей жінок, погіршує становище останніх в колективі, та соціумі в цілому. Сексизм посилюється гендерними стереотипами, які стосуються жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також суперечить досягненням гендерної рівності та відкритості суспільства. В українському суспільстві поширеною практикою є висловлювання сексистських висловлювань публічними особами та представниками влади, що переважно формують суспільну думку та впливають на поширення стереотипів в суспільстві.

Наступний рівень піраміди ненависті є етапом, на якому безпосередньо виникає дискримінація. Тобто жінки зазнають обмежень, утисків, порушень своїх законних прав через те, що вони жінки. Наприклад, раніше жінок не брали на військову службу в Збройні сили України. Для отримання можливості потрапити на навчання в правоохоронні органи, вимоги до дівчат були на багато жорстокішими, а ставлення

приймальної комісії більш прискіпливішим.

На наступному рівні мають місце факти гендерно зумовленого насильства. Тобто, стереотипи, упередження, колективне ставлення, утиски, приниження досягають такої концентрації, що припустимим стає вчинення насильства по відношенню до жінок лише за тією ознакою, що вони є жінками. Страждають від насильства і трансгендерні особи, через свою сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність тощо. Поширеність такого насильства є результатом толерування приниження, дискримінації жінок, що переросла у форму гендерно зумовленого насильства.

Найвищим рівнем піраміди ненависті є геноцид, як повне чи часткове знищення національної, расової, етнічної, релігійної групи як такої. Так, після повномасштабного вторгнення військових російської федерації (далі – рф) на територію України, фіксуються докази вчинення геноциду українського народу. Зокрема, гендерно зумовлене насильство (як правило зґвалтування, сексуальне насильство, сексуальне рабство, знущання, катування) виступає способом, актом геноциду, включаючи заходи з запобігання народженню, що матиме наслідком довгострокову фізичну та біологічну шкоду. Наслідком таких дій можуть стати спроби самогубств, захворювання, що передаються статевим шляхом, нездатність або небажання продовжувати рід. Масштаби повідомлень про сексуальне насильство та зґвалтування на окупованих рф територіях свідчать про поширеність та систематичність дій російських військ, включно з груповими зґвалтуваннями, зґвалтуваннями батьків у присутності дітей і навпаки та сексуальне рабство. Так, у 2016 році Комісія з розслідування ситуації в Сирійській Арабській Республіці визнала, що зґвалтування під час геноциду є заходом запобігання народженню, у разі якщо «порушується здатність членів групи продовжувати рід» (ІДПІ вчинила поневолення жінок і дівчат-єзидів, яких піддавали множинним зґвалтуванням; вони були позбавлені їжі, води та медичної допомоги) [7].

Гендерно зумовлене насильство одночасно є порушенням прав людини й формою дискримінації жінок. Воно охоплює всі акти насильства щодо жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті.

Українському суспільству притаманна структурна дискримінація, що відбувається на рівні інституцій держави та на законодавчому рівні. Спостерігається існування та функціонування цілої системи відносин та державного механізму, що захищають права однієї групи (чоловіків), утискаючи права іншої (жінок). Структурну дискримінацію можливо усунути шляхом зміни законодавства, приведення його у відповідність до демократичних принципів та європейських стандартів, реальне розширення можливостей жінок [8, с. 61].

Більш складно ліквідувати «побутову» дискримінацію, оскільки більша частина жінок навіть не помічає, що по відношенню до них має місце дискримінаційна поведінка, оскільки вони звикли її розцінювати як нормальне явище. Так, наприклад, в Україні досить поширеними є стереотипні уявлення про розподіл ролей та влади між жінками та чоловіками. Від жінки соціум очікує самореалізацію в родині: вчасно вийти заміж, народити дитину, бути доброзичливою та доброю господинею. Жінка асоціюється з її репродуктивними функціями. Щоб відповідати соціальним очікуванням, жінки мають ставити сім'ю понад усе. Навіть терпіти насильство, знущання та зґвалтування чоловіка. Близько 70 відсотків жінок зазнають фізичного або сексуального насильства з боку чоловіків протягом життя, у переважній більшості випадків – з боку чоловіків, інтимних партнерів або когось, кого вони знають.

Так, майже кожна п'ята жінка (19%) вважає, що статевий акт із жінкою без її згоди виправданий, якщо це відбувається в подружжі або між партнерами, які живуть разом [8]. Близько 150 млн дівчат віком до 18 років зазнавали сексуального насильства. Приблизно у 30 % жінок перший сексуальний досвід був примусовий, а частка тих, кому було менше 15 р. на момент їхнього першого сексуального досвіду становила 45 відсотків [9, с. 59].

Проблема гендерної дискримінації та її небезпечного прояву – гендерно зумовленого насильства, лежить у площині основоположних прав людини. Разом із фізичним, психологічним, сексуальним та економічними насильством, набувають поширення такі форми гендерно зумовленого насильства як переслідування (зокрема,

кіберпереслідування), сексуальне домагання, каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я «честі»; насильство в інституційному середовищі; насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, у постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми тощо [8, с. 64; 11, с. 223].

Гендерно зумовлене насильство є порушенням прав людини за умов: 1) якщо воно спричиняється державною посадовою особою чи з підбурювання, за відома або мовчазної згоди державної посадової особи; 2) якщо держава не забезпечує ефективне розслідування, притягнення до відповідальності та покарання винних осіб; 3) якщо держава не вживає належних заходів для захисту осіб від гендерно зумовленого насильства з боку державних і недержавних органів.

Отже, зокрема, у справі *Опуз проти Туреччини (Opuz v. Turkey)* заявниця потерпала від домашнього насильства з боку свого чоловіка. Чоловік неодноразово бив заявницю та її матір, і згодом вбив матір заявниці [12]. Європейський суд із прав людини вирішив, що держава не виконала обов'язку захистити заявницю від нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, а також обов'язку захистити життя матері. Суд зазначив, що держава дискримінувала заявників, не забезпечивши їм належного захисту на тій підставі, що вони є жінками. Цим рішенням, суд встановив наявність непрямої дискримінації за ознакою статі у поєднанні із порушенням права на життя і свободи від нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження на тій підставі, що поліція і суд не забезпечили належного застосування законодавства з питань протидії домашньому насильству.

Висновки. Таким чином, усе вищезазначене дозволяє виокремити такі напрямки запобігання гендерно зумовленому насильству як формі дискримінації: 1) розширення прав та можливостей жінок (рівна оплата праці, доступ до влади); 2) підвищення рівня обізнаності населення (навчання, тренінги, семінари, доповнення навчальних програм навчальними дисциплінами з антидискримінаційної тематики, прийняття та інформування про зміст етичних кодексів поведінки в навчальних закладах, на підприємствах, установах, організаціях); 3) вдосконалення законодавства (як щодо усунення законодавчих передумов дискримінації, так і в частині законодавчого забезпечення правових підстав притягнення до відповідальності винних осіб) 4) підвищення ефективності діяльності органів кримінальної юстиції (у частині зміни ставлення до даної категорії справ, перегляд процесуального контексту у справах досліджуваної категорії, врахування зарубіжного досвіду та практики Європейського суду з прав людини); 5) репрезентація жінок у всіх сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 89.
2. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. С. 99.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ, К. І.С. 2014. 101 с.
4. Пекінська декларація та Платформа дій. Організація Об'єднаних Націй. 15.09.1995. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.
5. Руфанова В.М. Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 224-228.
6. Рекомендація CM/Rec (2019)1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо запобігання сексизму та боротьби з ним. 27 березня 2019 р. URL : <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8>.
7. Хорватія проти Сербії. Рішення суду ООН. 3 лютого 2015 р. URL : <https://www.dw.com/uk>.
8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посібник / кол. авт ; за ред. д.ю.н., доц., Заслуженого юриста України А.Є. Фоменка. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2022. 223 с.
9. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. ОБСЄ. 2019. URL : <https://www.osce.org/uk/secretariat/440318>.
10. Довідковий посібник для тренерів з ефективного кримінального переслідування насильства щодо жінок та дівчат. ООН. Відень. 2017. 288 с. URL : chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclefndmkaj/https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UKR_Full_Resource_book_trainers_effective_prosecution_responses_violence_against_women_and_girls.pdf.
11. Rufanova V., Shablysty V., Spilnyk S., Sydorenko N., Mozol S. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11 – Issue 53: May, 2022. Page 220-226. URL : <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2021>.

12. Case of Opuz v. Turkey. The European Court of Human Rights Strasbourg. 9 June 2009. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-92945%22%7D>.

Надійшла до редакції 09.12.2022

References

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of 1948] *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2008. № 93, art. 89. [in Ukr.].
2. Natsional'na stratchiya u sferi prav lyudyny [National strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.03.2021 № 119/2021. *Ofitsiyyny visnyk Prezidenta Ukrainy*. 2021. № 9, art. 99. [in Ukr.].
3. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyschamy (Stambul's'ka konventsiya) [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena (Istanbul Convention)]. Dovidnyk dlya chleniv parlamentu. Kyiv, K. I.S. 2014. 101 p. [in Ukr.].
4. Pekins'ka deklaratsiya ta Platforma diy [Beijing Declaration and Action Platform]. Orhanizatsiya Ob'yednanykh Natsiy. 15.09.1995. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text. [in Ukr.].
5. Rufanova, V. M. (2020) Ponyattya ta oznaky genderno obumovlenoho nasyt'stva [Concept and signs of gender-based violence]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 224-228. [in Ukr.].
6. Rekomendatsiya, CM/Rec (2019)1 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo zapobihannya seksyzmu ta borot'by z nym [Recommendation CM/Rec (2019)1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on preventing and combating sexism]. 27.03.2019. URL : <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8>. [in Ukr.].
7. Khorvatiya proty Serbiyi. Rishennya sudu OON. 3 lyutoho 2015 r. [Croatia v. Serbia. Decision of the UN court. February 3, 2015]. URL : <https://www.dw.com/uk>. [in Ukr.].
8. Zapobihannya ta protydiya dyskryminatsiyi v Ukraini. Mnozhynna dyskryminatsiya [Prevention and counteraction of discrimination in Ukraine. Multiple discrimination] : navch. posibnyk / kol. avt ; za red. d.yu.n., dots., Zasluzhenoho yurysta Ukrainy A. Ye. Fomenka. Dnipro : Vydavets' Bila K.O., 2022. 223 p. [in Ukr.].
9. Dobrobut i bezpeka zhinok. Doslidzhennya nasyt'stva nad zhinkamy v Ukraini. OBSYE [Welfare and safety of women. Research on violence against women in Ukraine. OSCE]. 2019. URL : <https://www.osce.org/uk/secretariat/440318>. [in Ukr.].
10. Dovidkovyy posibnyk dlya treneriv z efektyvnoho kryminal'noho peresliduvannya nasyt'stva shchodo zhinok ta divchat. Orhanizatsiya Ob'yednanykh Natsiy. Viden'. 2017 [Reference Guide for Trainers on Effective Prosecution of Violence Against Women and Girls. United Nations. Vienna. 2017]. 288 p. URL : [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UKR_Full_Resource_book_trainers_effective_prosecution_responses_violence_against_women_and_girls.pdf](https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UKR_Full_Resource_book_trainers_effective_prosecution_responses_violence_against_women_and_girls.pdf). [in Ukr.].
11. Rufanova, V., Shablysty, V., Spilnyk, S., Sydorenko, N., Mozol, S. (2022). Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11 - Issue 53: May., Pp. 220-226. URL : <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2021>.
12. Sase of Opuz v. Turkey. The European Court of Human Rights Strasbourg. 9 June 2009. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-92945%22%7D>.

ABSTRACT

Viktoriiia Rufanova. Gender-based violence as a form of discrimination based on sex. The article examines such a form of discrimination based on gender as gender-based violence, which is based on gender inequality. The author notes that gender-based violence is a gross violation of the principle of equality. Gender-based violence is a form of discrimination based on sex and can take the form of rape, sexual violence, sexual harassment, female genital mutilation, human trafficking, etc. Violence is the most dangerous form of discrimination on the basis of gender, which has acquired a new sound in the conditions of martial law.

Ukrainian society is characterized by structural discrimination, which occurs at the level of state institutions and at the legislative level. The existence and functioning of a whole system of relations and state mechanism that protect the rights of one group (men) while oppressing the rights of another (women) is observed. Structural discrimination can be eliminated by changing the legislation, bringing it into line with democratic principles and European standards, and real empowerment of women. It is more difficult to eliminate "domestic" discrimination, since the majority of women do not even notice that discriminatory behavior is taking place in relation to them, because they are used to considering it as a normal phenomenon.

The directions for preventing gender-based violence as a form of discrimination are: 1) expansion of women's rights and opportunities (equal pay, access to power); 2) raising the level of public awareness (education, trainings, seminars, supplementing educational programs with educational disciplines on anti-discrimination topics, adoption and informing about the content of ethical codes of conduct in educational institutions, enterprises, institutions, organizations); 3) improvement of legislation (both with regard to the elimination of legislative prerequisites for discrimination, and with regard to the legislative provision of legal grounds for bringing guilty persons to justice) 4) improvement of the effectiveness of criminal justice bodies (in terms of changing the attitude towards this category of cases, reviewing the procedural context in the cases of the investigated categories, taking into account foreign experience and practice of the European Court of Human Rights); 5) representation of women in all spheres of social life.

Keywords: *discrimination, gender, violence, rape, gender equality, gender-based violence, pyramid of hatred, sexism.*